

SIKORA Gizella–TÓTH Árpád

PÁLYAKEZDŐ REÁLÉRTELMSÉG AZ ÁTALAKULÓ BORSODI MUNKAERŐPIACON

Az 1993/94-ben végzett holland–magyar összehasonlító kutatás részbeni kontrollvizsgálataként 1996-ban újabb felmérés készült a pályakezdő reálértelmiség munkaerőpiaci lehetőségeiről és stratégiájáról. A tanulmány szerzői a következő négy faktort vizsgálták hangsúlyosan: foglalkozások társadalmi megítélése, a munkaerőpiacra felkészítő tanulmányok jellege és színvonala, a tevékenységi területtel és a munkafeltételekkel kapcsolatos elvárások és esélyek, a régió munkaerőpiaci helyzetének megítélése.

Az utóbbi fél évszázadban Borsod az erőltetett iparfejlesztés egyik célpontja volt, amely meghatározta a megye társadalmi, gazdasági és kulturális arculatát. A megye – gazdasági szerkezte folytán – tömeges méretekben igényelte a nagy fizikai teherbírású, alacsony kvalifikáltságú munkaerőt, amelyet a szomszédos megyék megfelelő mennyiségben „szállítottak“. A helyzetet rontotta, hogy a szűkös erőforrások következtében a már működő termelési kapacitások folyamatos rekonstrukciója elmaradt, s évtizedekre konzerválódott a már-már XIX. századi munkahelyi és munkaerő-struktúra. Ez a technikai, ipari háttér nem támasztott magasabb követelményeket a munkaerővel szemben, az emberek általában azzal a szakmával és munkaerőpiaci pozícióval mentek nyugdíjba, léptek ki a munkaerőpiacról, amellyel pályakezdőként beléptek oda.

A munkaerőnek ez a megmerevedett struktúrája a nyugodt, stabil társadalmi berendezkedés illúzióját keltette, ami kedvezett a kor ideológiájának, a „munkásosztály vezető szerepének“. Különös és sajátos ellentmondásként éltek meg ezt a kort azok a kreatív, feltörekvő nemzedékek, kvalifikált szakmunkások és gyermekeik, akik továbbtanultak, diplomát szereztek. A társadalmi mobilitás következtében, szellemi foglalkozásúként, illetve vezető beosztásúként elveszítették mindazokat az előnyöket, juttatásokat, amelyek a fizikai dolgozókat megillették. (pl. lakáshoz jutás)

A borsodi értelmiség cselekvési szabadsága – számos itt most nem részletezett ok miatt – az országos átlagnál korlátozottabb volt, ez rányomta bélyegét a megye társadalmi, kulturális és szellemi életére. A helyzetet csak súlyosbította, hogy évtizedeken keresztül a megye vezetése általában az alacsonyabb szerepkörű települések káderei közül került ki, provinciális szemléletet hozva magával Miskolc és a régió életébe. A megye társadalmi mobilitása egyirányú volt. A kisteleplésekről, kisvárosokból Miskolcra, majd Budapestre vezetett a kiválasztottak útja. Ellenkező irányú társadalmi mobilitás nem alakult ki.

Az 1949-ben Miskolcon létesített Műszaki Egyetem, a Sopronból Miskolcra telepített karokkal együtt évtizedekig nehezen integrálódott a megyébe. Ennek egyik jele volt, hogy a vezető oktatók jelentős része megtartotta fővárosi lakását, évtizedekig vállalva az ingázó életmódot. A megye vezetése kevésbé támaszkodott az egyetemre mint az értelmiség szellemi bázisára. Csak az utóbbi években következett be változás a megye és az universitássá váló egyetem kapcsolatában.

A megyének nem csak az értelmiség-befogadó, de -megtartó képessége is gyenge volt ezekben az évtizedekben. Az egyoldalú iparfejlesztés következtében magas műszaki színvonalú ipart a megyébe nem telepítettek. Így az egyetemi, főiskolai diplomát szerzett fiatalok, valamint kvalifikált szakmunkások jelentős része elhagyta a megyét. Az utóbbi tíz évben 70 000 fő a megye

vándorlási vesztesége, ami mindenekelőtt a magasan képzett és kreatív fiatal munkaerő elvándorlásával magyarázható.

A rendszerváltást követően rendkívül kedvezőtlen helyzetbe került a megye gazdasága. A nehézipar drasztikusan leépült, az építőipar összeomlott, a kedvezőtlen adottságú mezőgazdasági üzemek széthullottak. A munkanélküliségi ráta évek óta lényegesen meghaladja az országos átlagot, különösen magas a tartós munkanélküliek aránya.

Napjainkra Borsod történetileg kialakult társadalmi-gazdasági helyzete és a XXI. század követelményei között feszítő ellentét jött létre, amely azzal a veszéllyel járhat, hogy a régió „leszakadása“ véglegessé válik. A megye jövője elsősorban attól függ, hogy mennyire tud alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez.

• Az átalakuló munkaerőpiac

A rendszerváltás, az EU-hoz való csatlakozás szándéka, a világgazdaságban végbemenő változások új követelményeket támasztanak a munkaerővel szemben. Mélyrehatóan érintik a munkaerőpiacot, amely az eddigiektől lényegesen eltérő értékeket, magatartásformákat, ismereteket preferál, s új követelmények elé állítja a társadalom minden rétegét.

Ma még csupán sejtjük azokat a változásokat, amelyeket a XXI. század tartogat számunkra. Számos olyan terület van, ahol már most világgazdasági korszakváltás tanúi vagyunk. Többek között:

- az információrobbanás, az információtechnológia térnyerése;
- a permanens technikai-technológiai forradalom;
- a humán erőforrás megnövekedett szerepe, felértékelődése.

Az információ rohamos fejlődése alapvető változásokat idéz elő a társadalom, a gazdaság életében. Az már nyilvánvaló, hogy az információtechnológia a gazdasági élet minden színterén, a kutató, fejlesztő munkától a termék-előállításig és a piacon keresztül egészen a háztartások mindennapi működéséig gyökeres változásokat hoz.

Az információrobbanás része és elindítója a permanens technikai forradalomnak. A fejlett ipari országokban a hagyományos technológiai rendszerek napja most van leáldozóban, s kez-

dődik az eddigi gazdasági fejlődéstől alapvetően eltérő neo-fordista technológiai rendszerek kora.

Azok a vizsgálatok, amelyek a legfejlettebb országokban végbemenő változásokat térképezik fel, azt jelzik, hogy a századunkban kialakult és meghatározóvá vált *tömegtermelés időszaka lejárt*. A nagy szériában előállított termékek nem felelnek meg a rohamosan változó igényeknek. Ez egyrészt a tömegtermelés rugalmatlanságával, másrészt az informatika rohamos fejlődésével magyarázható. A hagyományos tömegtermelés helyett, az egyedi, testre szabott, (mass customization) a fogyasztó igényeihez igazodó termékek, szolgáltatások válnak meghatározóvá. A mennyiség helyett a minőség kerül előtérbe.

A tömegtermelés mindeddig a marketing-információkra épített. A jövőben a vevővel kötött előzetes szerződések a meghatározóak, ugyanis mindenekelőtt a vevők igényeit és tapasztalatait szükséges figyelembe venni. A fejlett országokban egyre nagyobb szerepe van a vevővel fenntartott közvetlen kapcsolatoknak. A vevő a pénzért nem tömegárut, hanem igényeinek megfelelő terméket, szolgáltatást vár el.

A tömegtermelés merevségeivel szemben a *rugalmas specializáció* (RS) kerül előtérbe. Az RS válasz azokra a szervezeti problémákra, amelyeket a tömegtermelés hagyományos szervezetei nem tudnak megoldani. Amíg a hagyományos tömegtermelésben a szériák növelésével lehetett csökkenteni a költségeket, addig az információtechnológia által vezérelt integrált termelési rendszerben (CIM) a *változékonyság* a költségcsökkentő tényező. A hagyományos tömegtermelés esetén igyekeztek minél komplexebb szervezeteket kiépíteni, az RS rendszerében a bonyolult termékek termelésének feladatát a rugalmas hálózatokban részekre bontják, és önálló, gyorsan alkalmazkodó egységekre ruházzák. Ezek az összeszokott, a kölcsönös bizalomra épített, ugyanakkor önálló hálózatok bármikor rugalmasan képesek igazodni a piac változó igényeihez.

A permanens technikai forradalom átalakítja a munkaszervezeteket, s új követelményeket állít a dolgozók elé. *A szükséges ismeretek már nem egy-egy szakmához, hanem inkább szakmacsoportokhoz kötődnek. A „mély“ szaktudás helyett a „széles“ szaktudás válik meghatározóvá.* A munkakörök sokoldalúvá válnak. Előtérbe kerül a team-munka, ahol a dolgozók a munkaköröket a gyorsan változó igényekhez igazítják. Az autonóm munkacsoportok önállósága nő, mind a munkaszervezésben, mind a folyamatos műszaki,

technológiai újításokban. Mobil dolgozói csoportok jönnek létre, amelyet mindig a kereslet, a változó piaci igények határoznak meg.

A technológiai változásoknak a társadalmi, ökológiai összefüggései kerülnek előtérbe. Kardinalis jellegűvé válik a kultúra, az emberek kooperációs készsége és képessége, az érdekalapú, semleges, tárgyilagos, racionális gondolkodás, a permanens tanulás, a változásokhoz történő folyamatos alkalmazkodás.

Az információtechnológia, a permanens technikai forradalom a *műszaki értelmiséget* állítja a fejlődés központjába. A humán erőforrás fejlesztése a közgazdászokra ró feladatokat. A reálértelemiség e két csoportja között rendkívül szoros, folyamatos integrált együttműködésre van szükség.

Az előttünk álló feladatok, továbbá az emberi erőforrással történő tudatos gazdálkodás tehát mindenekelőtt a reálértelemiség felkészültségétől, készségeitől, képességeitől függ. Ezért állítottuk vizsgálataink központjába a reálértelemiséget. Azokat a személyeket, akik az utóbbi évtizedben elhagyták a megyét, nem volt módunk vizsgálni, de azokról föltétlenül szükségesnek tartottunk információkat gyűjteni, akik a Miskolci Egyetemen most fejezik be tanulmányaikat.

Az 1996-1997-ben PHARE kutatás keretében végzett vizsgálatunkba a Miskolci Egyetem ötéves műszaki és közgazdász hallgatóit vontuk be. A kérdőíves felmérés 108 műszaki és 102 közgazdász hallgatóra terjedt ki. Tehát kutatásunk során olyan hallgatókat kérdeztünk meg, akik éveket töltöttek el egyetemünkön, hamarosan a gyakorlatban hasznosítják elsajátított tudásukat. A kérdőíves felvételekre 1996. decemberében került sor, a számítógépes feldolgozás 1997. februárjában fejeződött be.* Jelen felmérés részben kontrollvizsgálata az 1993/94-ben végzett holland-magyar nemzetközi összehasonlító kutatásnak, amelynek során a mérnök hallgatók szakmai orientációját, munkaerőpiaci helyzetét, perspektíváit elemeztük.

Az első ízben munkaerőpiacra kilépő fiatalok munkaerőpiaci stratégiáját számos tényező befolyásolja. A kérdőíves feldolgozás során négy faktorra helyeztük a hangsúlyt, amelyek az elhelyezkedési orientációra hatást gyakorolnak. Ezek:

- a foglalkozások társadalmi megítélése, presztízse;

* A számítógépes feldolgozást Katona Olga V. éves humán erőforrás szakirányos hallgató, ma már végzett okleveles közgazdász készítette.

- a munkaerőpiacra felkészítő tanulmányok jellege és színvonala;
- tevékenységi területtel és a munkafeltételekkel kapcsolatos elvárások és esélyek;
- a régióhoz való viszony, illetve a régió munkaerőpiaci helyzetének megítélése.

A következőkben röviden ismertetjük és értékeljük a felsorolt területekkel összefüggő válaszokat, különös tekintettel a borsodi régió megújulásához szükséges szakemberigényre.

Foglalkozások társadalmi presztízse

E kérdés vizsgálatát azért tartjuk fontosnak, mert a fiatalok pályaválasztási motivációit jelentősen befolyásolja az egyes foglalkozások, szakmák társadalmi megítélése. Számos presztízskutatás következtetése, hogy a magasabb társadalmi presztízssű foglalkozások, szakmák iránt nagyobb az érdeklődés, s a teljesítményalapú szelekció révén jól képzett, kedvező adottságú fiatalok kerülnek a pályára. Ugyanakkor az alacsony presztízssű szakmák esetében működik a kontra-szelekció. A *szakmák társadalmi megítélését három szinten* vizsgáltuk:

- Milyen az adott szakma presztízse általában.
- Az adott foglalkozás milyen fizetést biztosít.
- Mennyire nyújt biztos elhelyezkedési lehetőséget.

A szakmák általában vett társadalmi presztízst a végzős műszaki és közgazdász hallgatók véleménye alapján az *1. táblázat* mutatja.

1. táblázat

A szakmák presztízse a műszaki és közgazdász hallgatók szerint

Foglalkozás	Műszakiak	Közgazdászok
Műszakiak	3,30	3,21
Orvosok	1,88	1,56
Közgazdászok	1,94	1,95
Jogászok	1,60	1,47
Pedagógusok	3,92	3,80

Ötfokozatú skálán, ahol 1 = igen nagy

Mindkét célcsoport szerint a szakmák közül a jogász pályának a legmagasabb a presztízse, akiket az orvosok és a közgazdászok követnek. Viszonylag jelentős mértékben leszakadva negyedik és ötödik helyre kerültek a műszakiak és a pedagógusok. Egy korábbi presztízis vizsgálatunkhoz képest a közgazdász pálya presztízse az utóbbi két-három évben csökkent.

Problémát jelent számunkra a műszaki foglalkozás alacsony elismertsége, mivel a permanens technikai forradalom, az információtechnológia meghatározó szerepet szán a műszaki értelmiségnek. A gazdasági modernizáció megvalósíthatatlan műszaki alkotómunka nélkül. Itt még az elmúlt évtizedek kísértének, amely inadekvát a fejlett országok gyakorlatával.

Az egyetemi hallgatók válaszaiban az utóbbi három-négy év pozitív változásai még nem tükröződnek. A mérnöki munka megítélése ugyanis változóban van. Meggyőződésünk, hogy a mérnöki munka hazánkban is felértékelődik. Az iparilag fejlettebb Dunántúlon már keresik a mérnököket, bár a mérnöki munkával szembeni elvárások erősen differenciálódnak. Azok a hazánkba települt nagyvállalatok, amelyek a hagyományos fordista rendszerben dolgoznak (AUDI) a meghatározott technológia pontos végrehajtásához keresnek szakembereket. A japán módszereket követő üzemek (SUZUKI) nagy önállósággal rendelkező „bedolgozókat” keresnek. A kutatómunkát is igénylők (GE-Tungstam) a magas szintű alkotómunkát helyezik előtérbe.

A szakmák munkaerőpiaci esélyeit vizsgálva két kérdésre kértünk választ. Hogyan ítélik meg az egyes szakmák anyagi elismertségét és elhelyezkedési lehetőségeit. A megkérdezettek véleményét a fizetési lehetőségekről a 2. táblázat mutatja.

2. táblázat

A fizetések megítélése a műszaki és közgazdász hallgatók szerint

Szakmák	Műszakiak	Közgazdászok
Műszakiak	3,19	3,04
Orvosok	2,24	2,35
Közgazdászok	1,68	1,75
Jogászok	1,38	1,56
Pedagógusok	4,13	4,31

Ötfokozatú skálán, ahol 1 = nagyon jó

A fizetés a társadalmi presztízis legfőbb indikátora, mivel kifejezi a szakma társadalmi elismertségét, vagy annak hiányát. Ugyanakkor a jövedelem biztosítja az egyén élet és munkafeltételeit, motivál hatékonyabb munkavégzésre vagy teljesítmény-visszatartásra. Az alacsony fizetés második gazdaságra, mellékállásra kényszerít, gátja lehet a permanens továbbtanulásnak, az alkotó munkának.

A hallgatói megítélés szerint a fizetéseknel szintén a jogászok vezetnek. Itt második helyre a közgazdászok zárkóztak fel, míg az orvosok a harmadik helyre csúsztak vissza. A műszakiak tartják a negyedik, a pedagógusok az ötödik helyüket.

A „biztos állás” azóta került hazánkban a figyelem középpontjába, amióta a „teljes foglalkoztatás” megszűnt, s jelentősen megnőtt a munkanélküliek száma. Az általunk vizsgált műszakiaknak és közgazdászoknak ugyan a permanens technikai forradalom időszakában nem kellene tartaniuk a munkanélküliségtől, azonban a munkaerőpiaci változások miatt a biztos állás igénye erős a fiataloknál. (3. táblázat)

3. táblázat

Biztos állás esélye

Szakmák	Műszakiak	Közgazdászok
Műszakiak	3,13	3,16
Orvosok	2,23	2,20
Közgazdászok	2,01	2,32
Jogászok	1,84	2,04
Pedagógusok	3,46	3,16

Ötfokozatú skálán, ahol 1 = igen nagy

A végzős egyetemi hallgatók az egyes foglalkozások munkaerőpiaci helyzetét, a realizálható jövedelmet és az elhelyezkedési lehetőségeket figyelembe véve, reálisan ítélik meg. A megkérdezett célcsoportok egybehangzó véleménye szerint a legkedvezőbb a jogászok és közgazdászok munkaerőpiaci pozíciója, akiket az orvosok és a műszaki foglalkozásúak követnek. Nagyon kedvezőtlennek ítélik meg a költségvetési és önkormányzati szféra által finanszírozott pedagógusok munkaerőpiaci helyzetét.

Felkészülés a munkaerőpiacra

A borsodi régióban az utóbbi tíz-tizenöt évben radikálisan megváltoztak a munkaerőpiaci viszonyok, s ma munkaerőhiánytól a munkanélküliségig terjednek. A *munkaerőpiaci követelmények jelentősen átalakultak* a munkaerőpiacra első ízben kilépő fiatalokkal szemben. Lényeges, hogy a kor sürgető kihívására milyen válaszokat adott a felsőoktatás, s milyen képességekkel és készségekkel vértették fel magukat a pályakezdő diplomások.

Az egyetemi tanulmányokat két szempontból mérlegelhetjük a megkérdezettek. Egyrészt mi jellemezte tanulmányaikat, másrészt, hogyan ítélik meg ezen jellemzőket fontosság, munkaerőpiaci felkészítés szempontjából. A tanulmányok jellemzésére olyan tényezőket választottunk ki, amelyek a permanens technológiai forradalom és a humán erőforrás felkészítése szempontjából lényegesek. (4. táblázat)

4. táblázat

Műszakiak és közgazdászok a tanulmányaikról

Tanulmányok	Műszakiak		Közgazdászok	
	Jellemző	Fontos	Jellemző	Fontos
Elméleti	1,88	2,44	1,82	2,64
Gyakorlatias	3,37	1,60	3,55	1,43
Kreativitást igényel	2,85	1,99	3,25	1,81
Társadalomra koncentrálnál	4,08	3,20	3,23	2,72
Emberre koncentrálnál	3,90	3,00	3,33	2,48
Gazdaságra koncentrálnál	3,31	2,41	2,21	1,71
Munkapiacra koncentrálnál	3,56	2,50	3,12	2,21

Ötfokozatú skálán, ahol 1 = nagyon jellemző, ill. nagyon fontos

Szembevetendő, hogy mindkét csoport túlságosan elméletinek és kevésbé gyakorlatiasnak ítéli meg tanulmányait. Az empirikus tapasztalat nélküli válaszok csak részben megalapozottak. Először is hangsúlyozni szükséges, hogy elméleti alapok

nélkül nincs gyakorlat. Továbbá, különösen a permanens technikai forradalom időszakában a gyakorlat gyorsan változik, s ezeket megfelelő elméleti alapok nélkül követni nem lehet.

Ma már az idegennyelv-ismeret a sikeres szakmai pályafutás feltétele. A hazánkba települt külföldi cégek, valamint hazai intézményeink, vállalataink keresik az idegen nyelveket, főleg angolt, németet, franciát beszélő dolgozókat. Milyen a munkaerőpiacra kilépő fiatalok nyelvi felkészültsége? Erre az 5. táblázat ad választ.

5. táblázat

Műszaki és közgazdász hallgatók idegennyelv tudása

Nyelvismeret	Műszakiak		Közgazdászok	
	fő	%	fő	%
Felsőfokú	1	0,9	15	14,7
Középfokú	13	12,1	64	62,7
Alapfokú	94	87,0	23	22,6
Összesen	108	100,0	102	100,0

Szembevetendő, hogy milyen lényeges különbség van a pályakezdő diplomások két csoportjának nyelvi felkészültségében. A közgazdászok háromnegyed része rendelkezik közép- vagy felsőfokú nyelvvizsgálóval, míg a műszakiaknál ez az arány mindössze tizenhárom százalék. Az eltérő nyelvtudás szintet számos tényező magyarázza. Többek között a pályaválasztás időpontjában, 1991/92-ben meghatározó munkaerőpiaci viszonyok, amikor is a tömeges létszámleépítések, csődeljárások, felszámolások következtében jelentős volt a mérnök munkanélküliség, miközben a piacgazdaság kiépülésével intenzív közgazdász hiány mutatkozott. Többszörös túljelentkezés, szelekció az egyik oldalon, betöltetlen felvételi keretszámok, kényszerű minőségi engedmények a másik oldalon. A közgazdászok jelentős részét már nyelvvizsgálóval veszik fel az egyetemre, míg a műszaki karokra való bejutásnak ez nem feltétele.

A XXI. századi munkaerőpiaci követelmények az előbbiektől lényegesen *eltérő értékeket, készségeket és képességeket* igényelnek. Lényeges tehát, hogyan ítélik meg saját adottságaikat, erősségeiket, gyengeségeiket a pályakezdő diplomások. Mindkét csoport *erősségének* tartja a logikus, önálló gondolkodást, a racionális ké-

pességet, gyengeségének a magabiztosságot, a kockázatvállalást és vezetői képességet. Mintha a fiatalok nem bíznának önmagukban, holott ezek a képességek a megváltozott munkaerőpiaci viszonyok, a piacgazdaság körülményei között rendkívül fontosak.

Tevékenységi terület, munkafeltételek

Talán az egyik legérdekesebb kérdés, hogy a végzős hallgatók hol szeretnék elhelyezkedni. Ez egyrészt kifejezi érdeklődésüket, elvárásaikat, s azt, hogyan ítélik meg felkészültségüket. A fiatalok munkahelyválasztása egyben a felsőoktatási intézménynek is tartós információkkal szolgál. Itt most szükséges figyelembe venni, hogy a munkahelyválasztást – a pályaválasztáshoz hasonlóan – az egyes szakterületek jelenlegi presztízse s munkaerőpiaci helyzete erősen befolyásolja. (6. táblázat)

A választott munkahely

Tevékenységi terület	Műszakiak	Közgazdászok
Oktatási, kulturális intézmény	3,94	4,00
Ipari gazdálkodó szerv	2,12	2,51
Tanácsadó iroda	3,11	2,61
Információs szolgáltatás	3,14	2,86
Saját vállalkozás	2,75	2,53
Egészségügy	4,56	4,37
Minisztérium, főhatóság	3,50	3,51
Önkormányzat, regionális intézmény	3,60	3,78
Pénzügyi intézmény	3,24	2,10
Kereskedelem, külgazdaság	2,84	2,13
Mezőgazdaság	4,03	3,88

Ötfokozatú skálán, ahol 1 = nagyon szeretném

A műszakiaknál az iparvállalati munkahely került az első, a saját vállalkozás a második helyre. Ez utóbbi napjaink konjunkturális igénye. De kérdés, megvan-e a vállalkozáshoz szükséges közgazdasági alapismeret, a vállalkozási felké-

szültség, a társadalom- és emberismeret, a team munka képessége. A közgazdászok erősen preferálják a pénzügyi szférát, a külgazdaságot, valamint a saját vállalkozást.

Mind a műszakiak, mind a közgazdászok az utolsó helyre sorolták a mezőgazdaságot és az egészségügyet. Márpedig a rendkívüli nehézségekkel küzdő mezőgazdaság, valamint az átalakuló egészségügy nem nélkülözheti a modernizációt, a technikai korszerűsödést és a hatékony gazdálkodást, amelynek szakemberfeltételeit előbb-utóbb biztosítani szükséges.

Minden fiatal, amikor pályát választ, bizonyos célokat tűz maga elé. Ezek a célok az egyetemi évek alatt változhatnak, módosulhatnak. Jelen felmérésünk a munkával, a munkahellyel összefüggő célokat és esélyeket vizsgálta. Azt a kérdést tettük fel, hogy „milyen munkafeltételek között szeretnél dolgozni és céljaid elérésének milyenek az esélyei”? (7. táblázat)

6. táblázat

A fiatalok mindkét csoportjánál jelentősen eltérnek az egyéni aspirációk, célok és elvárások, valamint a célok megvalósulásának esélyei. Legnagyobb a távolság a fizetéssel kapcsolatos elvárások és annak esélye között. Hallgatóink célkitűzései mindazonáltal nem irreálisak. Tisztességesen megfizetett biztos állást szeretnének, amely lehetővé teszi szakmai fejlődésüket, jövőjüket. Pesszimizmusukat a reálértelmisség társadalmi, gazdasági megbecsülésének hiánya motiválja.

A célokat vizsgálva a műszakiaknál az első helyre került a „jó fizetés”. Alkotó munkára, szakmai fejlődésre, folyamatos továbbképzésre alacsony fizetés mellett nincs lehetőség. Második gazdaságra, mellékjövedelemre, esetenként fekete munkára kényszerített emberektől nem várható el magas szintű alkotó munka. A lét- és munkafeltételeket megteremtő fizetés és biztos állás, a kiegyensúlyozott munka feltétele. A műszakiak a második helyre a „jó emberi kapcsolatokat” helyezték, vagyis az eredményes humánpolitika egyik kifejezőjét. Ezzel szemben a

„nyugodt, feszültségmentes állás”, a nyolcadik helyre került. Vagyis, úgy ítélik meg, hogy a jelenlegi körülmények között ez a vágyuk nem valósulhat meg.

Célok és esélyek

Munkafeltételek	Műszakiak		Közgazdászok	
	Cél	Esély	Cél	Esély
Biztosítsa szakmai fejlődésemet	1,67	2,61	1,36	2,29
Jók legyenek az emberi kapcsolatok	1,51	2,33	1,57	2,44
Karrier lehetőséget biztosítson	2,07	2,70	1,83	2,57
Biztos állásom legyen	1,61	2,97	1,90	2,72
Az állás jól fizessen	1,32	3,07	1,45	2,56
Kellemes legyen a munkakörnyezet	1,71	2,81	1,84	2,55
Nyugodt, feszültségmentes legyen az állás	2,17	3,28	2,47	3,43
Sokoldalúan képezhessem magam	2,00	2,96	1,82	2,69
Jelentős szabadidőt biztosítson	2,36	3,48	2,69	3,75
Társadalmi presztízst biztosítson	2,60	3,30	2,68	2,99

Ötfokozatú skálán, ahol 1 = nagyon fontos cél, illetve igen nagy esély

A célok és esélyek kapcsolatát úgy vizsgáltuk, hogy minden olyan tényezőnél, ahol a cél és esély között az átlag eltérése egy egésznél magasabb, ott az esély lehetősége kicsi. A műszakiak a „jó fizetés” célkitűzésénél 1,32, az esélyeknél 3,07 értéket jelöltek, a különbség 1,75, tehát az esély kicsi. Hasonló a helyzet

- a biztos állással,
- a kellemes munkakörülményekkel,
- a nyugodt, feszültségmentes munkahellyel és
- a jelentős szabadidővel

kapcsolatos célok és esélyek, elvárások és lehetőségek megítélésénél.

A célokat vizsgálva közgazdászoknál a „szakmai fejlődés” került az első helyre, a „jó fizetés” a másodikra. A műszakiakhoz hasonlóan a közgazdászoknál is fontos helyet foglalnak el a „jó emberi kapcsolatok”. Ugyanakkor, a műszakiakhoz hasonlóan a közgazdászoknál is nyolcadik helyre került a „nyugodt feszültségmentes állás”. Vagyis a közgazdászok is úgy vélekednek, hogy nyugodt, kiegyensúlyozott munkafelté-

telekre a piaczgazdasági átmenet jelenlegi szakaszában nem számíthatnak.

A közgazdászoknál a kedvezőbb munkaerőpiaci viszonyok következtében a célok és az esélyek közelebb kerültek egymáshoz. A célok és esélyek megítélése közötti különbség csupán a fizetéseknel jelentős.

A célok között mind a műszakiaknál, mind a közgazdászoknál az utolsó helyet foglalja el a szabadidő lehetősége. Ez nem csak a célokra, de az esélyekre is érvényes. Nem tudjuk, hogy mi motiválta ezt a választ. Valószínűleg az, hogy a főállás nem biztosítja az értelmiségi létezés szükséges jövedelmet, s a most kilépő fiatal generáció is úgy látja, hogy másodállásra, mellékfoglalkozásra lesz kényszerítve? A társadalmi presztízis igénye az utolsó helyek egyikét foglalja el. A fiatalabb nemzedékek még nem ismerték fel, hogy az a foglalkozás, szakma, amelynek nincs meg a társadalmi rangja, társadalmi elismertsége, anyagiakban is kevesebbre számíthat.

A régióhoz való viszony

A Miskolci Egyetemre az ország minden részéből érkeznek hallgatók. A vizsgálatunkba bevont személyek állandó lakhely szerinti megoszlását a 8. táblázatban összesítettük.

Az egyetem merítési bázisa széles, a hallgatószám kétharmada más régiókból érkezik. A megkérdezett hallgatók 20,5 százaléka miskolci, illetve velük együtt 36,7 százalék a borsodi illetőségű. A PHARE kutatás szempontjából fontos kérdés, hogyan viszonyulnak a fiatalok Borsod megyéhez, illetve Miskolcra, milyen a megyének a diplomásokat magához vonzó és megtartó képessége. Ezért kértünk arra a kérdésre választ, hogy „milyennek látod Miskolc és Borsod jelenlegi helyzetét az ország más területeihez viszonyítva”.

Kérdőívünknek ez az egyetlen pontja, amelyre hiányos válaszok érkeztek. Miskolc megítélésénél a megkérdezettek tíz százaléka, Borsod-Abaúj-Zemplén megye megítélésénél a megkérdezettek több mint harminc százaléka a helyismeret hiányában nem tudott válaszolni a részletekbe menő kérdésekre. Ez tükrözi az egyetem és város szerves kapcsolatának hiányát. A Miskolci Egyetem hallgatóinak nincsenek vagy csak hiányos ismeretei vannak Miskolcra, de különösen Borsod megyéről. Ezért a továbbiakban csak a Miskolccal kapcsolatos válaszokat mutatjuk be (9. táblázat).

8. táblázat

Állandó lakóhely szerinti megoszlás, százalékban

Állandó lakóhely	fő	%
Miskolc	43	20,5
BAZ megye	34	16,2
Szabolcs-Hajdú	35	16,7
Heves-Nógrád	12	5,7
Más tiszántúli megye	32	15,2
Pest, Bács-Kiskun	11	5,2
Dunántúl	26	12,4
Budapest	15	7,1
Külföld	2	1,0
Összesen:	210	100,0

9. táblázat

Városarculati tényezők színvonala

Tényezők	Műszakiak	Közgazdászok
Kulturális élet	3,04	3,06
Szakmai közélet	2,79	3,19
Társadalmi élet	3,38	3,25
Gazdasági helyzet	4,18	4,25
Elhelyezkedési lehetőség	4,14	4,07
Természeti környezet	2,59	2,25
Tömegközlekedés	2,00	2,42
Közúti megközelíthetőség	2,48	2,78
Sport lehetőség	2,54	2,58
Lakáshelyzet	3,55	2,97
A felsőoktatás helyzete	2,88	2,93

Ötfokozatú skálán, ahol 1 = magas színvonalú, illetve kedvező

Mindkét célcsoport kiemelte Miskolc természeti környezetének szépségeit, a jó tömegközlekedést és a kedvező sportolási lehetőségeket. Ugyanakkor *kedvezőtlennek ítélték meg a város munkaerőpiaci helyzetét, az elhelyezkedési lehetőségeket.* Ez nyilvánvalóan összefügg a város gaz-

dasági helyzetével, az utóbbi években látványosan összeomló gazdasági szerkezetével. A többi tényezőt az országos átlagnak megfelelő színvonalúnak értékelték a végzős egyetemi hallgatók.

A város, a régió gazdaságának meghatározó szerepe van a helyi közélet, közérzet alakulásában, valamint abban, hogy mennyit költhet a terület „gazdája“ az önkormányzat az oktatásra, kultúrára, környezetvédelemre, infrastruktúrára és nem utolsósorban a magas munkanélküliség enyhítésére, szociálpolitikára. Ezért részletesen elemeztük a gazdasági helyzetre, az elhelyezkedési lehetőségekre adott válaszokat. Ezt az ötfokozatú skálán kapott válaszok lehetővé teszik. (10. táblázat)

10. táblázat

Miskolc gazdasági helyzetének megítélése

Gazdasági helyzet	Műszakiak		Közgazdászok	
	fő	%	fő	%
Nem ismeri	2	1,9	-	-
1. nagyon kedvező	-	-	-	-
2. kedvező	4	3,7	1	1,0
3. átlagos	15	13,9	10	9,8
4. kedvezőtlen	45	41,7	53	52,0
5. nagyon kedvezőtlen	42	38,9	38	37,2
Összesen	108	100,0	102	100,0

Nagyon kedvezőtlennek ítélte a város gazdasági helyzetét a fiatalok 38%-a, kedvezőtlennek 46,7 százaléka, átlagosnak 11,9 százalék. Csak néhányan vélték úgy, hogy kedvező a helyzet. Megemlítendő, hogy a műszaki hallgatók valamivel jobbnak érzik a város helyzetét, mint a közgazdászok, akik tanulmányaik során sokoldalúan foglalkoztak gazdaságpolitikai, foglalkoztatás-politikai és strukturális kérdésekkel. (11. táblázat)

A város gazdasági helyzete jelentősen befolyásolja a munkaerőpiaci lehetőségeket. A pályakezdő diplomások egyharmada nagyon kedvezőtlennek, közel fele kedvezőtlennek értékeli a helyi munkaerőpiaci viszonyokat. A két célcsoport közötti véleménykülönbség itt is megtalálható.

Az elhelyezkedés esélye Miskolcon

Az elhelyezkedés esélye	Műszakiak		Közgazdászok	
	fő	%	fő	%
Nem ismeri	1	0,9	2	2,0
1. nagyon kedvező	-	-	-	-
2. kedvező	1	0,9	5	4,9
3. átlagos	18	16,8	16	15,7
4. kedvezőtlen	53	49,0	46	45,1
5. nagyon kedvezőtlen	35	32,4	33	32,3
Összesen	108	100,0	102	100,0

De míg a gazdasági helyzetet a közgazdászok, a munkaerőpiaci helyzetet a műszaki végzettségűek tartják súlyosabbnak. Ez reális helyzetismeretre vall, mivel a térségben a munkanélküliség inkább a mérnököket sújtja. A közgazdászok könnyebben el tudnak helyezkedni, elsősorban a közalkalmazotti és közszolgálati szférában, ami azonban a kereseti lehetőségeket figyelembe véve nem vonzó.

Amikor egy fiatal munkahelyet választ nem csak a jelen helyzetet, de a régió, a város közép- és hosszú távú fejlődésének a lehetőségeit is figyelembe veszi. Sőt éppen ennek alapján dönt. Ezért kérdeztük meg, hogy véleményük szerint hogyan alakul a borsodi régió – benne Miskolc - helyzete közép- és hosszabb távon. (12. táblázat)

A pályakezdő diplomások a város jelenlegi helyzetéhez képest (lásd 9. táblázat) lassú javulást várnak közép- és hosszabb távon egyaránt. A térség reorganizációja megkezdődött, ami reményeink szerint a kor követelményeinek megfelelő gazdasági arculathoz fog vezetni. A gazdasági helyzet javulásával várhatóan javulnak a munkaerőpiaci lehetőségek is. A legkisebb elmozdulást a város kulturális életében és a felsőoktatás helyzetében prognosztizálnak. A két célcsoport közül a közgazdászok merészebben ítélték meg a város hosszú távú perspektíváit, különösen a vállalkozási lehetőségek javulásával és az infrastruktúra fejlesztésével összefüggésben. Hogy mennyire lesz igazuk a fiataloknak, azt csak a jövő dönti el.

A borsodi régió helyzetének közép- és hosszabb távú alakulása

Tényezők	Műszakiak		Közgazdászok	
	Közép táv	Hosszú táv	Közép táv	Hosszú táv
Szakmai lehetőség	2,92	2,46	2,92	2,41
Elhelyezkedési lehetőség	3,15	2,62	3,02	2,42
Gazdasági helyzet	3,16	2,73	3,10	2,40
Vállalkozási lehetőség	3,00	2,71	2,67	2,16
Infrastruktúra	2,63	2,36	2,66	2,11
Kulturális lehetőség	2,80	2,72	2,77	2,43
Felsőoktatás helyzete	3,09	2,71	2,82	2,34

Ötfokozatú skálán, ahol 1 = nagy mértékben javul

Borsod és a reálértelmiség

Egy régió társadalmi, gazdasági, kulturális helyzete jelentősen befolyásolja népességmegtartó képességét, jövője pedig nagyrészt attól függ, hogy az innovatív, alkotó ember számára megfelelő élet és munkakörülményeket tud-e biztosítani. Kutatásunk során arra kerestük a választ, hogy milyennek ítélték meg a megye kvalifikált értelmiség megtartó ereje. A végzős hallgatók elhelyezkedési aspirációinak elemzése fontos tanulságokkal szolgált.

A megkérdezett 77 borsodi állandó lakóhellyel rendelkező hallgató közül 34 fő (44,2 %) szeretne a megyében maradni és állást vállalni. A megyében tanuló, de nem borsodi illetőségű 133 hallgató közül mindössze három fő jelölte meg első helyen Miskolcot, illetve a megyét. Ez utóbbiak megyéhez kötődése magánéleti motivációkkal (házasságkötés) magyarázható. Összességében a megye vesztesége 43 borsodi fiatal, nyeresége három nem borsodi pályakezdő. A megye várható negatív vándorlási vesztesége a megkérdezettek körében 40 fő, a borsodiak 55 százaléka.

S mi a borsodi fiatalok eláramlásának iránya? A megyéből távozni szándékozók 53,5 százaléka Budapesten, 32,6 százaléka a Dunántúlon, hét

Elhelyezkedési terveket befolyásoló tényezők

Tényezők	Műszakiak	Közgazdászok
Munkaerőpiaci lehetőségek	1,81	2,10
Családi körülmények	3,08	2,72
Szülők iránti elkötelezettség	3,46	3,16
Barátokhoz kötődés	3,69	3,24
Anyagi helyzet	2,31	2,47
Szülőföldhöz kötődés	3,41	3,17
Hosszú távú anyagi szempont	1,84	1,86
Hosszú távú szakmai szempont	2,13	1,85
Rövid távú anyagi szempont	2,25	2,18
Rövid távú szakmai szempont	2,52	2,22

Ötfokozatú skálán, ahol 1 = nagy mértékben

százaléka külföldön szeretne elhelyezkedni. A maradék 6,9 százalék a Tiszántúlra, illetve Pest megyébe igyekszik. A teljes mintát figyelembe véve megállapítható, hogy a Dunántúl és Budapest nyertes, minden más általunk vizsgált régió vesztes.

A végzős hallgatók elhelyezkedési tervei nem mindig valósulnak meg. Ezért vizsgáltuk azt a kérdést is, hogy véleményük szerint *milyen eséllyel* pályáznak, mennyire reálisak terveik. A 34 Borsodban elhelyezkedni kívánó fiatal közül húsz fő lát jó esélyt arra, hogy céljai megvalósuljanak.

A két célcsoport eltérő munkaerőpiaci pozícióban van, ami differenciálja esélyeiket. A műszaki hallgatók szerint az elhelyezkedés esélye számukra Miskolcon és Borsodban a legkisebb. A megyében elhelyezkedni kívánó műszakosok közül csak minden negyedik látja úgy, hogy jó esélye van annak, hogy itt állást kapjon. A közgazdászok tervei és esélyei közelebb állnak egymáshoz. Miskolci, illetve Borsod megyei elhelyezkedésük esélyeit elég jónak látják. Legfeljebb Miskolc helyett a megye valamely más városában (pl. Tiszaújváros) nyernek alkalmazást.

A fiatalok elhelyezkedési aspirációit számos tényező befolyásolja. A következő táblázat tartalmazza a műszaki és közgazdász hallgatók döntését befolyásoló tényezőket. (13. táblázat)

A fiatalok döntését legkevésbé a baráti, szülői, családi, valamint a szülőföld iránti kötődés befolyásolja. Meghatározóak a hosszú távú anyagi és szakmai szempontok, illetve a munkaerőpiaci lehetőségek.

A műszakiak döntését *mindenekelőtt a munkaerőpiac*, valamint a hosszú távú anyagi szempontok határozzák meg. Némi értékzavarra utal, hogy a műszakiak között olyanok is külföldön szeretnének munkát vállalni, akiknek csupán alapfokú nyelvismeretük van. A közgazdászok döntését *mindenekelőtt a hosszú távú anyagi és szakmai tényezők határozzák meg*. Ez egyben kifejezi, hogy jelenleg a közgazdászok munkaerőpiaci helyzete, elhelyezkedési lehetőségei kedvezőbbek.

Globalizálódó világunkban a munkaerő-mobilitás lehetőségei elsősorban a magasan kvalifikáltak számára nyújtanak távlatot. Ezért a pályakezdő reálértelmiség elhelyezkedési motivációit vizsgálva le kell számolnunk az egykori értékekkel, a családi és szülőföldi elkötelezettség illuziójával mindaddig, amíg a jelenlegi munkaerőpiaci lehetőségek (álláshoz jutás, kereseti

színvonal) maradnak Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.

*

Kutatásaink alapján levonhatjuk azt az általánosnak mondható következtetést, hogy a munkaerőpiac XXI. századi követelményeinek teljesítésért még sokat kell tenni. Először pótolni szükséges mindazokat az elmaradásokat, amelyekkel adósak vagyunk a XX. századnak, s csak ezt követően válhat a tudástőkét hordozó reálértelmiség a társadalmi-gazdasági fejlődés motorjává. Ezen küldetésnek a műszaki és közgazdász szakemberek csak akkor tudnak megfelelni, ha számukra a munkaerőpiaci esélyegyenlőség és a team munka műszaki, gazdasági, társadalmi és humán feltételrendszere biztosítva lesz.

Mindezt azért szükséges hangsúlyoznunk, mert jelenleg a műszakiak és közgazdászok munkaerőpiaci pozíciói, társadalmi presztízse, anyagi elismertsége jelentősen eltér egymástól. Szemléletünkben is lényeges különbségek tapasztalhatók. Míg a közgazdászok a vállalkozást preferálják, s kevésbé veszik figyelembe, hogy az innováció, a permanens technikai-technológiai forradalom

hordozója a műszaki értelmiség, addig a műszakiak nincsenek felkészülve a megváltozott munkaerőpiaci viszonyokra, az emberi erőforrás kibontakoztatásával kapcsolatos komplex feladatokra.

Nemzetközi regionális kutatások bebizonyították, hogy a válságkezelés kvalifikált szakemberigénye magas. A borsodi kutatások azt mutatják, hogy a megye értelmiségbefogadó és -megtartó képessége gyenge, miközben az ország felsőoktatási intézményeiben továbbtanuló nappali tagozatos borsodi fiatalok aránya az országos átlagnál kedvezőbb. A megyei 20-24 éves népesség tizenhét százaléka egyetemi, főiskolai hallgató, az országos átlag tizenhat %. Borsodnál csak Budapest mutatója kedvezőbb – mintegy 18 százalékkal. Ezt a kedvező helyzetet Borsod nem tudja realizálni, mert – munkalehetőségek hiányában – a fiatalok nem térnek vissza. *A megye felneveli, majd elveszíti szürke-állományának jelentős részét.* Még a megyei felsőoktatási intézményekben diplomát szerző borsodi fiatalok megtartása is nehéz.

A megye emberi erőforrás állománya mindig képzetesebb volt, mint amit a megye gazdasága igényelt. A folyamatos „agyelszívás” vesztese Borsod, nyertesei pedig az ország fejlettebb régiói. Ez az évtizedek óta tartó folyamat napjainkra is jellemző, így a megyéből eláramló szellemi kapacitás a fejlettebb régiók fejlődését szolgálja, miközben tovább nyílik a fejlettségi olló.

Mi tehát a teendő? Stabilizálni szükséges a kvalifikált népesség helyzetét, meg kell állítani a kvalifikált felsőfokú végzettségű munkaerő elvándorlását, *törekedni kell a fiatal diplomások megtartására.* Ugyanakkor erősíteni kívánatos a *borsodi fiatalok lokálpatriotizmusát*, megyei kötődését egyrészt a munkaerőpiaci lehetőségek, az

életkörülmények javításával, a megye társadalmi és kulturális életének vonzóvá tételével, másrészt aktív foglalkoztatáspolitikai, munkaerőpiaci és regionális marketingeszközökkel.

A fiatal diplomás értelmiség megtartása mellett fontos a megyében élő kvalifikált népesség megtartása is megfelelő anyagi és erkölcsi elismeréssel, közérzet javító intézkedésekkel, a *helyi értelmiség teljesítményének megfelelő értékelésével.* A helyi társadalmi és politikai vezetés értékítélete gyakran eltér az országos szakmai értékítélettől, amely az értelmiségi rossz közérzet, az értelmiségi exodus forrása. A megyei humánpolitika átgondolásával ki kell alakítani azt a stratégiai és taktikai cél- és eszközrendszert, amely visszaadja a borsodi értelmiség identitásába vetett hitét, küldetését és erősíti a megye iránti elkötelezettségét.

Felhasznált irodalom

Falusné Szikra Katalin: Műszaki fejlesztés és foglalkoztatás - tanulságok a fejlett gazdaságoknál. Vezetéstudomány 1996. 10. szám

Geleji Frigyes: A műszaki értelmiség helyzete és szerepe. Közgazdasági Szemle, 1994. december

Sikora Gizella-Tóth Árpád: Mérnökök a munkaerőpiacon. Vezetéstudomány 1996. 9. szám

Szabó Katalin: Testre szabott tömegtermelés. Társadalmi Szemle. 1996. 8-9. szám

Tóthné Sikora Gizella: Emberi erőforrás és hasznosulása a borsodi térségben. Ipar-Gazdaság 1995. 10. szám

Marijke L. van Vondereren-Sikora Gizella-Tóth Árpád: Mérnökhallgatók szakmai orientációja és jövőképe. Vezetéstudomány 1997. 1. szám